

czego; w innym sezonie uzyskano by prawdopodobnie inne proporcje grup o różnej częstotliwości nabywania. W przypadku naszych badań sezonem tym był okres nasilenia czytelnictwa w związku z początkiem roku szkolnego i akademickiego, powrotem z wakacji letnich. Tak więc czytelnicy, zidentyfikowani w badaniach naszych jako cotygodniowi, nabywają prawdopodobnie pismo co tydzień nie przez okrągły rok, lecz właśnie w tym sezonie. Gdybyśmy sondaż przeprowadzili w okresie innym, mogłoby się okazać, że wtedy nabywali oni pismo tylko np. raz na trzy tygodnie. Konieczność relatywizowania częstotliwości czytelnictwa do określonego sezonu wynika zresztą choćby i z tego, że — ze względu na ograniczenie pamięci — niemożliwe byłoby uzyskanie od respondenta informacji, ile numerów pisma nabył on w przeciągu znacznie dłuższego okresu czasu, np. w okresie półrocznym czy rocznym. Częstotliwości czytelniczej nie należy więc traktować jako jakiejś stałej cechy czytelnika, lecz jako korelat paromiesięcznego sezonu czytelniczego.

Podawaliśmy poprzednio zasady procedury wyliczania absolutnej liczebności kręgu czytelniczego danych tytułów w badanym rejonie w oparciu o sprzedaż i proporcje grup częstotliwości z jednej próby kioskowej. Sprawdzenie trafności takiego szacunku ogólnej ilości czytelników pisma możliwe byłoby przy okazji jakichś innych badań opartych o ogólną próbę ludności danego rejonu. Można by wtedy zapytać o czytanie interesujących nas pism i okazałoby się, czy ujawniona w ten sposób ogólna ilość czytelników nie odbiega zbyt od ilości wyprowadzonej ekstrapolacyjnie z jednej próby kioskowej.

## Część II:

### ANALIZA SPOŁECZNEJ SYTUACJI WYWIADU

Mirosława Jastrzęb

#### WPŁYW PŁCI ANKIETERA NA WYNIKI UZYSKIWANE W BADANIACH<sup>1</sup>

W praktyce badawczej wiele uwagi poświęca się właściwemu przygotowaniu ankietera do badań, uczy się go sposobu prowadzenia wywiadu, zachowania w czasie rozmowy, nawiązywania kontaktu. Stosowanie się do zaleceń i instrukcji dotyczących prowadzenia wywiadu ma eliminować lub przynajmniej ograniczać zniekształcenia uzyskiwanych wyników. Zakłada się, że sam fakt wprowadzenia ankietera do badań powoduje odchylenia uzyskiwanych wyników. Mamy do czynienia z kontaktem co najmniej dwu osób, których zachowanie określone jest przez ich wzajemny stosunek oraz definicję roli własnej i partnera. Odchylenia uzyskiwanych wyników mogą mieć źródła w procesach poznawczych ankietera, cechach jego osobowości, reakcjach respondenta na sytuację wywiadu i na ankietera, w problemach poruszanych podczas badań. Przedmiotem poniższej analizy będzie wpływ płci ankietera na wyniki badań.

Do opracowania zagadnienia wykorzystano materiały z badań przeprowadzonych przez dwie placówki, dwa różne zespoły ankieterów w dwu miastach. Obydwa badania miały podobny zakres: chodziło o ocenę sytuacji w mieście, ocenę sytuacji własnej badanego, warunki życia osoby badanej i przewidywania na przyszłość. Jedne z tych badań przeprowadzono w dużym mieście

<sup>1</sup> Opracowanie zostało wykonane w oparciu o materiały zebrane przez Zakład Socjologii Uniwersytetu Łódzkiego oraz Ośrodek Badania Opinii Publicznej przy Polskim Radio w Warszawie. Za udostępnienie materiałów obu placówkom serdecznie dziękuję.

na losowanej próbie 1200 osób przez dwudziestoosobowy zespół ankierów. Drugie badania przeprowadzono w małym mieście z dużymi perspektywami rozwoju na losowanej próbie 1004 osób przez czterdziestoosobowy zespół ankierów<sup>2</sup>.

Ankierzy pracujący przy realizacji obu badań byli studentami socjologii Uniwersytetu Warszawskiego i Uniwersytetu Łódzkiego. W badaniach terenowych biorą udział z reguły studenci starszych lat. Mamy tu do czynienia z dość jednorodnymi grupami ankierów, przynajmniej w odczuciu badanych. Ankierzy są bowiem prawie w tym samym wieku, reprezentują to samo środowisko i są obcy wobec badanych. Cechą najwyraźniej różnicującą taki zespół ankierów jest płeć. Wpływ tej właśnie cechy na uzyskiwane wyniki poddaliśmy analizie w niniejszym opracowaniu.

W dostępnej literaturze znajdujemy zaskakująco znikomą ilość doniesień z badań nad wpływem płci ankierów na uzyskiwane wyniki. Skąpe rezultaty kilku takich analiz przytoczone w znanej pracy H. Hymana dotyczą między innymi wywiadów o tematyce bardzo drażliwej (sprawa chorób wenerycznych) oraz prawnej i obyczajowej (karanie przestępców seksualnych i ocena moralna stosunków przedmażeńskich). Wyniki wskazują, że kobiety wyrażały poglądy bardziej purytańskie niż mężczyźni, gdy wywiad przeprowadzał ankier mężczyzna. Z drugiej strony obie grupy badanych wyrażały tę postawę częściej wobec ankierów niż wobec ankierek. Stwierdzono poza tym, że w wywiadach na temat chorób wenerycznych o wiele więcej oporów wystąpiło, gdy istniała różnica płci między odpowiadającym a ankierem<sup>3</sup>.

Wydaje się, że występowanie różnic w wynikach badań uzyskiwanych przez ankierów i ankierki ma podłoże kulturowe i w tym sensie zależy od ról odgrywanych w życiu społecznym przez kobiety i mężczyzn. Można oczekiwać, że w sytuacjach,

<sup>2</sup> W tekście opracowania duże miasto będziemy oznaczać symbolem X, małe miasto — symbolem Y.

<sup>3</sup> H. H. Hyman, *Interviewing in Social Research*, Chicago 1954, s. 166—167.

gdzie role te się różnią, odpowiedzi uzyskiwane w badaniach przez ankierów i ankierki też będą się różnić i odwrotnie: im częściej kobiety i mężczyźni występują w tych samych rolach, tym wpływ płci ankiera na wyniki badań będzie mniejszy. Warto zatem sprawdzić, jak przedstawia się sytuacja w warunkach polskich.

Można przypuszczać, że badania tego typu byłyby bardziej frapujące w odniesieniu do tematów bardziej drażliwych obyczajowo niż poruszane w wykorzystanych przez nas ankietach. Rozpoczynając badania, byliśmy jednak ograniczeni dostępnością materiału zbieranego przez podobne grupy ankierów oraz dostępnością informacji o ich płci. W pierwszym etapie chcieliśmy sprawdzić, czy zjawisko zróżnicowania odpowiedzi wśród badanych przez kobiety i mężczyzn w ogóle występuje. Zakładając, że inne cechy ankierów są jednakowe, kontrolujemy wpływ tylko jednej zmiennej — płci ankiera.

Do badań przyjęto następujące hipotezy:

1. Ankierzy częściej niż ankierki uzyskują w rozmowach obraz osób badanych charakteryzujący się cechami wyżej cenionymi w społeczeństwie lub grupie, w której uczestniczy badany.
2. Mężczyźni uzyskują częściej opinie oficjalne lub konformistyczne wobec środowiska, kobiety częściej uzyskują opinie prywatne, bardziej swobodne, indywidualizowane. Formułując te hipotezy, wychodzono z założenia, że badany, definiując rolę ankiera, traktuje bardziej oficjalnie mężczyznę niż kobietę. Wiąże się to z przypuszczeniem, że ankierki jako kobiety (uznane w naszej kulturze za słabsze i bardziej bierne niż mężczyźni) łatwiej potrafią stworzyć warunki swobodnej rozmowy; stąd można oczekiwać, że uzyskają one opinie i oceny bardziej prywatne. Poza tym sprawy polityczne są uważane za sferę aktywności i zainteresowań mężczyzn, można więc oczekiwać, że kobiety częściej uzyskają opinie mniej oficjalne<sup>4</sup>.

<sup>4</sup> Rozróżnienie na opinie prywatne i oficjalne wprowadza Zygmunt Gostkowski (*Z zagadnień socjologii wywiadu*, „Studia Socjologiczne” 1961, nr 2). Opinie oficjalne to opinie właściwe dla obywatela — członka

3. Badani dążą do przedstawienia lepszego obrazu własnej osoby ankieterowi płci przeciwnej. Lepszego to tyle, co bardziej atrakcyjnego, wyżej cenionego przez samych odpowiadających lub aprobowanego w społeczeństwie czy grupie społecznej badanego. U podstaw takiej hipotezy leży założenie, że w kontakcie z osobą płci przeciwnej działa chęć przypodobania się bardziej niż w kontakcie z osobą tej samej płci. Potwierdza to potoczna obserwacja (sklepy, urzędy itd.).

4. Odchylenia wyników uzyskiwanych przez mężczyzn i kobiety będą tym mniejsze, im bardziej pytania będą dotyczyły faktów (a nie opinii), bardziej będą jednoznacznie i precyzyjnie sformułowane, nie będą nastroczały możliwości wieloznacznego rozumienia i nie będą zawierały sugestii. Zakładano, że w relacjach o faktach nie wystąpią różnice odpowiedzi pod wpływem płci ankietera, gdyż fakt zachodzi lub nie zachodzi. Pewne odchylenia relacji o faktach mogą wystąpić wtedy, gdy zachodzenie lub niezachodzenie pewnego faktu czy też zachodzenie takiego lub innego faktu nie jest obojętne prestiżowo, a relacja o faktach zawiera oceny wartościujące.

5. Ostatnia hipoteza dotyczyła zakresu informacji uzyskiwanych przez kobiety i mężczyzn. Wychodząc ze sformułowanego wyżej założenia, że kobiety łatwiej potrafią stworzyć warunki swobodnej rozmowy, oraz z danych obserwacji, że są bardziej dokładne i skrupulatne w wykonywaniu czynności (związanych z przeprowadzeniem rozmowy, notowaniem), przypuszcza się, że uzyskują one w badaniach więcej informacji niż mężczyźni.

Z przedstawionych hipotez widać, że różne założone w nich zachowania badanych mogą sobie nawzajem przeciwdziałać; w takim wypadku otrzymane wyniki nie wykazywałyby dużych odchyleń.

wielkiej organizacji, jaką jest państwo, zgodne z opiniami głoszonymi przez oficjalne środki masowego oddziaływania. Opinie prywatne to te, „które wypowiedziane są w roli członka nieformalnej struktury społecznej; na strukturę tę składa się układ małych grup — przede wszystkim pierwotnych — w jakich respondent uczestniczy”.

Pytania, które zostały zanalizowane w celu wykrycia wpływu płci ankietera na wyniki badań, można podzielić na cztery kategorie: 1. pytania dotyczące sytuacji kulturalnej badanych; 2. pytania dotyczące oceny sytuacji życiowej badanego i szerszej grupy, w której uczestniczy (rodziny, miasta); 3. pytanie o deklarację poglądów religijnych; 4. pytania otwarte dotyczące spraw miasta, na podstawie których badano różnice zakresu informacji uzyskiwanych przez mężczyzn i kobiety.

W celu weryfikacji sformułowanych wyżej hipotez dotyczących różnic w odpowiedziach uzyskiwanych przez mężczyzn i kobiety analizę przeprowadzono według następujących układów badanych grup: 1. odpowiedzi uzyskane przez kobiety i mężczyzn od całej populacji, tj. łącznie od kobiet i mężczyzn; 2. odpowiedzi uzyskane przez ankieterki i ankieterów osobno od dwu grup badanych: kobiet i mężczyzn; 3. odpowiedzi uzyskane przez ankieterki i ankieterów osobno od badanych kobiet i mężczyzn z grupy pracowników fizycznych mających mniej niż średnie wykształcenie; 4. odpowiedzi uzyskiwane przez ankieterki i ankieterów od badanych w wieku do 34 lat i powyżej 34 lat; 5. odpowiedzi uzyskiwane przez ankieterki i ankieterów od badanych z wykształceniem nie wyższym niż podstawowe i wyższym niż podstawowe.

Opracowując zagadnienie wpływu płci ankietera na uzyskiwane odpowiedzi przez wtórną analizę wyników badań, jesteśmy dalecy od sytuacji eksperymentalnej. Nie mieliśmy wpływu na dobór badanych dla poszczególnych ankieterów. Różnice uzyskanych przez kobiety i mężczyzn odpowiedzi mogą być niekiedy wynikiem tego, że dwie grupy ankieterów prowadziły rozmowy z innymi kategoriami osób. Aby uniknąć niejasności w tej sprawie, przeprowadzono kontrolę, porównując płeć, wiek, wykształcenie i przynależność społeczno-zawodową respondentów badanych przez mężczyzn i kobiety. Okazuje się, że rozkłady procentowe badanych przez kobiety i mężczyzn reprezentantów poszczególnych kategorii są podobne. Można z tego wnosić o podobieństwie innych cech, które mogły mieć wpływ na odpowiedzi na analizowane pytania.

## 1. Problemy kulturalne

Zagadnienie to opracowano na podstawie odpowiedzi na następujące pytania: 1. „kiedy po raz ostatni miał pan czas na poczytanie książki?” 2. „czy miał pan okazję w ostatnich dwu miesiącach przeczytać jakąś książkę? jaka to była książka?” 3. „czy czytuje pan gazety i czasopisma?” 4. „kiedy po raz ostatni był pan w kinie?” 5. „kiedy po raz ostatni oglądał pan telewizję?” 6. „czy w wolnym czasie woli pan poczytać, czy posłuchać radia lub obejrzeć TV?” Wymienione pytania, z wyjątkiem ostatniego („czy w wolnym czasie woli pan poczytać, czy posłuchać radia lub obejrzeć TV?”) odnoszą się do faktów. Wydaje się więc, że nie powinno tu być dużych różnic pod wpływem płci ankietera. Takie przypuszczenie potwierdzają odpowiedzi na niektóre pytania, zwłaszcza dotyczące czytania gazet, czasopism, oglądania telewizji i chodzenia do kina. Pewne różnice wyników uzyskiwanych przez dwie grupy ankieterów obserwujemy w przypadku pytań o czytanie książek. Różnice obserwowane przy odpowiadaniu na te pytania sugerują, że czytanie książek jest faktem, którego zachodzenie lub niezachodzenie nie jest dla badanych tak obojętne, jak w przypadku innych faktów.

Pytanie o to, kiedy badany po raz ostatni czytał książkę, pochodzi z ankiety realizowanej w dużym mieście; było ono zadane w szerszym kontekście w sposób ukazany w zamieszczonym niżej fragmencie kwestionariusza.

Do naszej analizy przyjęliśmy tylko trzy przedziały czasowe dzielące ostatnie czytanie książki od dnia przeprowadzenia wywiadu: 1. gdy badany mówił, że książkę czytał „jeden lub dwa dni temu”; 2. gdy badany twierdził, że czytał książkę „trzy dni temu lub dawniej” (przy czym uwzględniono odległość czasową nie większą niż pół roku temu); 3. odpowiedzi nieokreślone, czytał bardzo dawno lub nie czyta wcale.

Rozkłady odpowiedzi uzyskane przez kobiety i mężczyzn przedstawia tabela 1. Wynika z niej, że ankieterzy mężczyźni uzyskują częściej niż kobiety odpowiedź, iż książkę czytano więcej niż trzy dni temu, ankieterki zaś częściej otrzymują odpowiedź, że książkę czytano 1–2 dni temu, oraz odpowiedź:

„nie czytam książek”. Dla całej zbiorowości różnice odpowiedzi uzyskanych przez ankieterki i ankieterów są istotne na poziomie 0,04. Tendencja ta utrzymuje się we wszystkich wyodrębnionych grupach badanych.

| Kiedy po raz ostatni:                          | Wpisać, ile dni lub miesięcy temu | Brak na to czasu, możliwości, pieniędzy lub chęci (wstawić krzyżyk) |
|------------------------------------------------|-----------------------------------|---------------------------------------------------------------------|
| a) był Pan(i) w kinie?                         |                                   |                                                                     |
| b) był Pan(i) w teatrze                        |                                   |                                                                     |
| c) był Pan(i) w filharmonii na koncercie?      |                                   |                                                                     |
| d) był Pan(i) w operetce?                      |                                   |                                                                     |
| e) słuchał Pan(i) radia?                       |                                   |                                                                     |
| f) oglądał Pan(i) telewizję?                   |                                   |                                                                     |
| g) był Pan(i) w kawiarni?                      |                                   |                                                                     |
| h) był Pan(i) w restauracji lub barze?         |                                   |                                                                     |
| i) miał Pan(i) czas na poczytanie książki?     |                                   |                                                                     |
| j) czytał Pan(i) gazetę lub jakieś czasopismo? |                                   |                                                                     |

Podobny rozkład mają odpowiedzi uzyskiwane od mężczyzn i kobiet w całej populacji, przy czym rozbieżność wyników uzyskiwanych od mężczyzn jest większa. W grupie respondentów pracowników fizycznych posiadających mniej niż średnie wykształcenie obserwujemy podobne rozbieżności odpowiedzi uzyskiwanych przez ankieterów i ankieterki od mężczyzn i kobiet. W tej grupie jednak występują dość silne rozbieżności odsetków odpowiadających, że nie czytają książek. Znacznie więcej badanych daje tę odpowiedź kobietom niż mężczyznom, jednak poziom istotności różnic jest niski.

Odpowiedzi badanych w dwu grupach wieku (do 34 lat i powyżej 34 lat) wykazują analogiczną tendencję, jak wyniki uzyskane od całej populacji.

Pewne różnice dostrzegamy w rozkładzie odpowiedzi uzyskiwanych przez mężczyzn i kobiety od badanych posiadających

różne wykształcenie. Od osób z wykształceniem nie wyższym niż podstawowe ankieterzy i ankieterki uzyskują równie często odpowiedzi, że książkę czytano w ostatnich dniach. Mężczyźni

Tabela 1

Kiedy po raz ostatni miał pan czas na poczytanie książki?  
Rozkład odpowiedzi w %

| Kategoria badanych                      | Grupa ankieterów | 1-2 dni temu | 3 dni temu do 6 mies. | Nie czyta lub b. dawno | Ogółem = 100% <sup>a</sup> | Różnice istotne na poziomie           |
|-----------------------------------------|------------------|--------------|-----------------------|------------------------|----------------------------|---------------------------------------|
| Cała zbiorowość                         | kobiety          | 40           | 23                    | 36                     | 417                        | 0,04                                  |
|                                         | mężczyźni        | 35           | 29                    | 33                     | 771                        |                                       |
| Kobiety                                 | kobiety          | 38           | 22                    | 39                     | 244                        | <input type="checkbox"/> <sup>b</sup> |
|                                         | mężczyźni        | 35           | 26                    | 36                     | 419                        |                                       |
| Mężczyźni                               | kobiety          | 43           | 24                    | 32                     | 173                        | 0,09                                  |
|                                         | mężczyźni        | 35           | 32                    | 29                     | 352                        |                                       |
| Grupa pracowników fizycznych            | kobiety          | 23           | 20                    | 56                     | 134                        | 0,20                                  |
|                                         | mężczyźni        | 22           | 27                    | 47                     | 266                        |                                       |
|                                         | kobiety          | 27           | 26                    | 46                     | 99                         | <input type="checkbox"/> <sup>b</sup> |
|                                         | mężczyźni        | 26           | 33                    | 38                     | 219                        |                                       |
| Osoby w wieku do 34 lat                 | kobiety          | 41           | 28                    | 30                     | 197                        | 0,20                                  |
|                                         | mężczyźni        | 37           | 34                    | 24                     | 342                        |                                       |
| Osoby w wieku powyżej 34 lat            | kobiety          | 40           | 18                    | 42                     | 221                        | 0,07                                  |
|                                         | mężczyźni        | 33           | 25                    | 39                     | 428                        |                                       |
| Wykształcenie nie wyższe niż podstawowe | kobiety          | 23           | 19                    | 58                     | 200                        | 0,05                                  |
|                                         | mężczyźni        | 23           | 27                    | 47                     | 421                        |                                       |
| Wykształcenie wyższe niż podstawowe     | kobiety          | 56           | 26                    | 16                     | 218                        | <input type="checkbox"/> <sup>b</sup> |
|                                         | mężczyźni        | 49           | 31                    | 15                     | 350                        |                                       |

<sup>a</sup> Suma odsetków nie w każdym przypadku wynosi 100. Wynika to z zaokrągleń albo z braku danych, czego nie uwzględniono w tabeli.

<sup>b</sup> Różnice o poziomie istotności poniżej 0,80, a więc kiedy szansa, iż dany rozkład procentowy jest rezultatem przypadku, jest wyższa niż 0,20. Podobne oznaczenie stosujemy we wszystkich pozostałych tabelach.

uzyskują częściej odpowiedź, że czytano dawniej, a kobiety — że nie czytają w ogóle. Odwrotnie rozkładają się odpowiedzi osób z wykształceniem wyższym niż podstawowe. W tym wypadku

odpowiedź „nie czytam książek” jest równie częsta wśród badanych przez ankieterów i ankieterki, natomiast różnice nieznaczne dotyczą okresu, w jakim czytano książki. Kobietom częściej mówi się, że książkę czytano w ostatnich dniach, mężczyznom zaś, że dawniej. Różnice wyników otrzymywanych przez kobiety i mężczyzn są istotne na poziomie 0,05 tylko w przypadku osób posiadających wykształcenie nie wyższe niż podstawowe.

Największe różnice wyników otrzymanych przez ankieterów i ankieterki dostrzegamy w odpowiedzi, że książkę czytano trzy dni temu lub dawniej. Średnia różnica punktów procentowych dla dziewięciu rozpatrywanych grup jest tu najwyższa, wynosi 6,5. Widzimy ponadto, że za średnią tą ukrywa się najmniejszy stopień zmienności (4% — 8%). Odpowiednie średnie i zakresy zmienności dla pozostałych odpowiedzi wynoszą: „1—2 dni temu” — średnia 4,0%, zmienność między 0 — 8%; „bardzo dawno lub nie czyta książek” — odpowiednio 5,2% i 1,0% — 11%.

Omawiane pytanie dotyczy w zasadzie faktów. Relacja o tych faktach, różna wobec kobiet i mężczyzn, sugeruje, że czytanie książek w badanym środowisku nie jest faktem obojętnym prestiżowo, że w odpowiedziach kryją się oceny wartościujące. Rozpatrując otrzymane wyniki w świetle przyjętych przez nas hipotez, dostrzegamy potwierdzenie pierwszej z nich: mężczyźni otrzymują obraz badanych charakteryzujący się cechami wyżej cenionymi w badanym środowisku. Widzimy bowiem, że wszystkie wyodrębnione przez nas grupy badanych częściej mówią kobietom niż mężczyznom, że nie czytają książek lub czytali bardzo dawno. Zjawisko to silniej występuje w grupach, co do których można przyjąć, że czytelnictwo jest w nich mniej powszechne, tj. w grupie pracowników fizycznych i wśród osób z wykształceniem nie wyższym niż podstawowe. Widać więc wyraźnie, że udział ankieterów mężczyzn w badaniach znacznie obniża odsetek osób, które odpowiadają, że nie czytają książek, udział zaś kobiet zwiększa ten odsetek.

Analiza odpowiedzi osób, które mówią, że czytają książki, wskazuje przeciwną tendencję. Osoby te częściej mówią ankie-

terkom niż ankietantom, że książkę czytały w ostatnich dniach. Tendencja ta występuje silniej w grupach, co do których można przyjąć, że czytelnictwo jest wśród nich częstsze, np. mężczyźni i osoby z wykształceniem wyższym niż podstawowe.

W tabeli 1 dostrzegamy jeszcze jedno ciekawe zjawisko, mianowicie wpływ płci ankietera na różnice rozkładów odpowiedzi pomiędzy poszczególnymi grupami badanych. Np. gdy ankietami są mężczyźni, taki sam odsetek kobiet i mężczyzn badanych odpowiada, że książkę czytali 1—2 dni temu; w przypadku ankietów kobiet różnica między tymi grupami badanymi wynosi 5%.

Rozbieżności uzyskiwanych przez ankietki i ankietów odpowiedzi na omawiane pytanie mogą wynikać z formy pytania. Badany odpowiadał, kiedy po raz ostatni czytał książkę, i odpowiedź jego nie była kontrolowana. W takim przypadku można było łatwo przekroczyć granice czasowe przez zapomnienie lub celowo w kierunku zależnym od tego, czy badany czynność czytania mniej lub bardziej cenił.

Następne pytanie, które poddamy analizie, było zadane w ankiecie realizowanej w małym mieście i spełniało warunek kontrolowania pierwszej odpowiedzi. Pytanie brzmiało: „Czy miał p. okazję w ostatnich dwóch miesiącach przeczytać jakąś książkę? Odpowiedzi: „tak”, „nie”. Następnie pytano: „(jeżeli tak) to może p. sobie przypomina, jaka to była książka (autor, tytuł)”.

Do analizy niniejszej podzieliliśmy badanych na dwie grupy: na tych, którzy 1. nie wymieniają żadnej książki przeczytanej w ostatnich dwu miesiącach, niezależnie od tego, czy na pytanie wstępne odpowiadają „tak” czy „nie”; 2. wymieniają jakąś książkę czy książki przeczytane w ostatnich dwu miesiącach. Odpowiedzi na to pytanie przedstawia tabela 2.

Wszystkie wyróżnione kategorie badanych częściej wymieniają jakąś książkę, gdy ankietami są kobiety, rzadziej zaś, gdy odpowiadają mężczyznom, przy czym tendencja ta silniej występuje wśród badanych mężczyzn (różnice istotne na poziomie 0,08) i osób w wieku powyżej lat 34 (różnice istotne na poziomie 0,03). Wśród kobiet i osób młodszych nie dostrzegamy prawie rozbieżności odpowiedzi.

Wpływ płci ankietera na wyniki przedstawione w tabeli 2 zaznaczył się słabiej niż w tabeli 1. W tabeli 1 wśród 7 rozkładów porównywalnych z rozkładami w tabeli 2 jest aż 5 o istotności statystycznej lepszej od 0,20, gdy w tabeli 2 rozkłady takie są tylko 2. Wynika to chyba z faktu, że pytanie, na które odpowiedzi przedstawia tabela 2, było bardziej konkretne przez za-

Tabela 2

Czy miał pan okazję w ostatnich dwu miesiącach przeczytać jakąś książkę?  
Odpowiedzi na pytanie w %

| Kategoria badanych           | Grupa ankietów | Wymienia jakąkolwiek książkę | Nie wymienia żadnej książki | Ogółem =100% | Różnice istotne na poziomie |
|------------------------------|----------------|------------------------------|-----------------------------|--------------|-----------------------------|
| Cała zbiorowość              | kobiety        | 26                           | 74                          | 625          | <input type="checkbox"/> b  |
|                              | mężczyźni      | 22                           | 78                          | 348          |                             |
| Kobiety                      | kobiety        | 24                           | 76                          | 341          | <input type="checkbox"/> b  |
|                              | mężczyźni      | 23                           | 77                          | 195          |                             |
| Mężczyźni                    | kobiety        | 29                           | 71                          | 284          | 0,08                        |
|                              | mężczyźni      | 22                           | 78                          | 153          |                             |
| Grupa pracowników fizycznych | Kobiety        | 20                           | 80                          | 277          | <input type="checkbox"/> b  |
|                              | Mężczyźni      | 18                           | 82                          | 164          |                             |
|                              | kobiety        | 21                           | 79                          | 209          | <input type="checkbox"/> b  |
|                              | mężczyźni      | 18                           | 82                          | 122          |                             |
| Osoby w wieku do 34 lat      | kobiety        | 38                           | 62                          | 232          | <input type="checkbox"/> b  |
|                              | mężczyźni      | 37                           | 63                          | 144          |                             |
| Osoby w wieku powyżej 34 lat | kobiety        | 19                           | 81                          | 393          | 0,03                        |
|                              | mężczyźni      | 12                           | 88                          | 204          |                             |

b Zob. tab. 1, przyp. b.

stosowanie techniki kontrolnej (odrzucono tu nie udokumentowane deklaracje czytelnictwa, tj. przypadki, gdy badany nie umiał określić książki, którą rzekomo czytał w ciągu ostatnich dwu miesięcy). Wskazuje to na wagę sposobu formułowania pytań i potwierdza hipotezę 4, mówiącą o tym, że wpływ płci ankietera na odpowiedzi badanych jest tym mniejszy, im precyzyjnej są sformułowane pytania.

Porównując kierunek różnic pomiędzy rozkładem odpowiedzi uzyskanych przez kobiety i mężczyzn przedstawiony w tabeli 1 i 2, dostrzegamy nieco odmienne tendencje. W tabeli 1 kobiety uzyskują bardziej spolaryzowany obraz czytelnictwa: więcej odpowiedzi skrajnych, deklarujących czytanie najczęstsze, i odpowiedzi świadczące o tym, że badani nie czytają książek. Mężczyźni natomiast uzyskują zawsze więcej wypowiedzi środkowych (książkę czytano 3 dni do 6 miesięcy temu). W tabeli 2 odpowiedzi są opracowane dychotomicznie, bez kategorii środkowej, dostrzegamy tu, że kobiety uzyskują lepszy obraz czytelnictwa niż mężczyźni.

W badaniach naszych poddaliśmy analizie odpowiedzi na pytania dotyczące czytelnictwa gazet, czasopism, oglądania telewizji i chodzenia do kina. Okazuje się, że odpowiedzi na te pytania rozkładają się podobnie wśród badanych przez mężczyzn i kobiety, tzn. brak różnic istotnych statystycznie. Wydaje się, że zachodzenie takich faktów jest obojętne prestiżowo w badanych grupach, stąd na relację o nich nie wpływa płeć ankietera.

Kolejne pytanie, na które uzyskujemy różny rozkład odpowiedzi zależnie od tego, czy ankieterami byli mężczyźni czy kobiety, znajdowało się w ankiecie realizowanej w małym mieście i brzmiało: „Czy w czasie wolnym woli p. poczytać, czy posłuchać radia lub obejrzeć TV? Inne wypowiedzi” Rozkłady odpowiedzi na to pytanie, uzyskane przez mężczyzn i kobiety, przedstawia tabela 3.

Interpretując tabelę 3, należy mieć na uwadze odrębność wypowiedzi poddanych analizie w porównaniu z wypowiedziami omawianymi w dwu poprzednich tabelach. Nie są to relacje o faktach, lecz deklarowane preferencje. Tak więc — zgodnie z jedną z wysuniętych na wstępie hipotez — należałoby tu oczekiwać silniejszego wpływu płci ankietera na uzyskane wyniki (hipoteza 4). Ponieważ najbardziej jednoznaczna jest wypowiedź deklarująca preferencje czytelnicze i z czytelnictwem książek można wiązać prestiżowe zaangażowanie badanych, uwagę naszą skoncentrujemy tylko na pierwszej kolumnie tabeli 3. Znajdujemy tu układ różnic procentowych pomiędzy wynikami uzyska-

nymi przez ankieterki i ankieterów, który pozostaje w jakimś stosunku do wysuniętej hipotezy 3, według której wśród badanych występuje tendencja do przedstawiania się w lepszym

Tabela 3

Czy w wolnym czasie woli pan poczytać, czy posłuchać radia lub obejrzeć TV?

Odpowiedzi na pytanie w %

| Kategoria badanych                      | Grupa ankieterów | Preferencje lektury | Preferencje radia lub TV | Inne odpowiedzi i brak danych | Ogółem = 100% | Różnice istotne na poziomie           |
|-----------------------------------------|------------------|---------------------|--------------------------|-------------------------------|---------------|---------------------------------------|
| Cała zbiorowość                         | kobiety          | 27                  | 46                       | 27                            | 625           | 0,15                                  |
|                                         | mężczyźni        | 27                  | 51                       | 22                            | 348           |                                       |
| Kobiety                                 | kobiety          | 28                  | 46                       | 26                            | 341           | <input type="checkbox"/> <sup>b</sup> |
|                                         | mężczyźni        | 33                  | 47                       | 20                            | 195           |                                       |
| Mężczyźni                               | kobiety          | 26                  | 46                       | 28                            | 284           | 0,08                                  |
|                                         | mężczyźni        | 20                  | 57                       | 23                            | 153           |                                       |
| Grupa pracowni-<br>ków fizycznych       | Kobiety          | 25                  | 49                       | 26                            | 277           | 0,08                                  |
|                                         | Mężczyźni        | 33                  | 48                       | 19                            | 164           |                                       |
|                                         | kobiety          | 22                  | 52                       | 26                            | 209           |                                       |
|                                         | mężczyźni        | 20                  | 56                       | 24                            | 122           |                                       |
| Osoby w wieku do 34 lat                 | kobiety          | 35                  | 42                       | 23                            | 232           | <input type="checkbox"/> <sup>b</sup> |
|                                         | mężczyźni        | 31                  | 49                       | 20                            | 144           |                                       |
| Osoby w wieku powyżej 34 lat            | kobiety          | 23                  | 48                       | 29                            | 393           | <input type="checkbox"/> <sup>b</sup> |
|                                         | mężczyźni        | 24                  | 53                       | 23                            | 204           |                                       |
| Wykształcenie nie wyższe niż podstawowe | kobiety          | 22                  | 50                       | 28                            | 477           | 0,12                                  |
|                                         | mężczyźni        | 25                  | 54                       | 21                            | 280           |                                       |
| Wykształcenie wyższe niż podstawowe     | kobiety          | 44                  | 34                       | 22                            | 148           | <input type="checkbox"/> <sup>b</sup> |
|                                         | mężczyźni        | 37                  | 40                       | 23                            | 68            |                                       |

<sup>b</sup> Zob. tab. 1, przyp. b.

świetle ankieterowi płci przeciwnej. Zarówno w całej zbiorowości, jak i w wyodrębnionej podkategorii pracowników fizycznych, zawsze ankieterki uzyskują wyższe procenty deklaracji preferencji czytelniczych od mężczyzn niż od kobiet, natomiast ankieterzy — od kobiet niż od mężczyzn. W dwu wypadkach

(na cztery) uzyskane różnice procentowe są istotne statystycznie na dość wysokim poziomie (0,08).

Warto przy tym zwrócić uwagę na interesujący szczegół: w całej zbiorowości badanych, a więc łącznie u mężczyzn i kobiet, różnice odsetków tej odpowiedzi wśród badanych przez ankieterki i ankieterów znikają zupełnie (obie grupy ankieterów uzyskują 27% deklaracji preferencji czytelniczych). Jest to rezultat wzajemnego zniesienia się odchyleń spowodowanych dwojakiego rodzaju układem płci ankiet — respondent. Wypadki rozmów osób tej samej płci występują prawie tak często (494) jak rozmowy osób płci przeciwnej (479). Nasuwa to dodatkowy problem metodyczny. Jeżeli przyjąć, że bardziej autentyczne, prawdziwe, mające wyższą wiarygodność jako wskaźniki predyktywne mówiące o rzeczywistych zachowaniach, tj. rzeczywistym czytaniu, a nie słuchaniu radia czy oglądaniu telewizji w sytuacji wyboru, są deklaracje preferencji wypowiedziane bez udziału ukrytej motywacji przypodobania się osobnikowi płci przeciwnej, to należałoby dążyć do tego, aby ankieterzy przeprowadzali wywiady tylko z respondentami tej samej płci. Stanowiłoby to jednak znaczne utrudnienie organizacyjne w badaniach. Zamiast tego można by — w oparciu o wykrytą różnicę wyników pomiędzy odpowiedziami uzyskanymi przez ankieterów od respondentów tej samej i różnej płci — dokonać prostych przeliczeń dla całej zbiorowości. Łatwo zauważyć, że w wypadku naszego materiału zawartego w tabeli 3 przeliczenie takie dałoby w rezultacie obniżenie odsetka preferencji czytelniczych wśród ogółu badanych, gdyby ankieterzy przeprowadzali rozmowy z osobami tej samej płci.

Jeżeli chodzi o weryfikację hipotezy mówiącej o tym, że im bardziej pytanie dotyczy faktów, tym mniejsze są odchylenia wyników uzyskiwanych przez kobiety i mężczyzn, to w przypadku tabeli 3 nie znajdujemy oczekiwanego potwierdzenia w postaci wyraźnie większych różnic procentowych w porównaniu z tabelami 1 i 2.

Wyda się jednak, że większe znaczenie dla rozbieżności odpowiedzi uzyskiwanych przez ankieterów i ankieterki ma pre-

stizowe znaczenie zachodzenia danego faktu oraz ocena tego faktu przez środowisko i badanego. Np. pytanie o czytanie książek, oglądanie telewizji i chodzenie do kina, zadane w ankiecie realizowanej w dużym mieście, ma taką samą formę i stopień precyzji. Różnice w rozkładzie wyników uzyskanych przez dwie grupy ankieterek obserwujemy tylko przy pierwszym pytaniu, przy następnych pytaniach odchylenia są bardzo małe lub nie występują w ogóle. Pytania o czytanie książki w ostatnich dwu miesiącach i o czytelnictwo gazet i czasopism miały również podobną formę, przy czym rozbieżności występują tylko w przypadku czytelnictwa książek; odpowiedzi odnoszące się do czytelnictwa gazet i czasopism nie wykazują zasadniczych różnic wśród badanych przez kobiety i mężczyzn. Wydaje się zatem uzasadnione stwierdzenie, że czytanie książek jest faktem mającym znaczenie prestiżowe i badany odpowiadając, częściej podaje takie fakty, jakie sam ceni dodatnio. Inne natomiast czynności, o które pytano w omawianych pytaniach, nie mają takiego znaczenia; zachodzenie ich lub niezachodzenie jest bardziej obojętne prestiżowo, stąd w kontakcie z ankieterem odpowiedzi dotyczące tych czynności nie ulegają wpływowi oceny wartościującej.

## 2. Ocena sytuacji własnej i szerszej grupy (optymizm—pesymizm)

Do analizy rozkładów odpowiedzi uzyskiwanych przez kobiety i mężczyzn wykorzystano w tym przypadku następujące pytania: 1. „czy w ciągu ostatnich lat zaszły w X jakieś widoczne zmiany?” 2. „czy w ostatnich latach pana warunki życiowe uległy poprawie, pogorszyły się, nie uległy zmianie?” 3. „jakby pan ocenił warunki bytowe swojej rodziny?” 4. „czy myśli pan, że warunki życiowe pana rodziny w X w ciągu najbliższych pięciu lat polepszą się czy pogorszą?” 5. „czego spodziewa się pan w najbliższych latach: polepszenia warunków życiowych, pogorszenia, nie oczekuje żadnych poważnych zmian?” 6. „jak pan ocenia swoją obecną pracę? czy jest pan z niej zadowolony czy nie?”

Pytanie, na które odpowiedzi przedstawiamy w tabeli 4, było zadane w ankiecie realizowanej w dużym mieście i brzmiało: „Czy w ciągu ostatnich lat zaszły w X jakieś widoczne zmiany?”

Tabela 4

Czy w ciągu ostatnich lat zaszły w mieście jakieś widoczne zmiany?  
Odpowiedzi na pytanie w %

| Kategoria badanych                      | Grupa ankietowanych | Na lepsze | Nie widzę zmian lub trudno mi powiedzieć | Na gorsze | Ogółem = 100% <sup>a</sup> | Różnice istotne na poziomie |
|-----------------------------------------|---------------------|-----------|------------------------------------------|-----------|----------------------------|-----------------------------|
| Cała zbiorowość                         | kobiety             | 65        | 19                                       | 16        | 417                        | 0,02                        |
|                                         | mężczyźni           | 70        | 19                                       | 10        | 771                        |                             |
| Kobiety                                 | kobiety             | 65        | 21                                       | 14        | 244                        | □ <sup>b</sup>              |
|                                         | mężczyźni           | 64        | 25                                       | 11        | 419                        |                             |
| Mężczyźni                               | kobiety             | 66        | 16                                       | 18        | 173                        | 0,02                        |
|                                         | mężczyźni           | 78        | 12                                       | 9         | 352                        |                             |
| Grupa pracowników fizycznych            | kobiety             | 54        | 30                                       | 16        | 134                        | □ <sup>b</sup>              |
|                                         | mężczyźni           | 56        | 33                                       | 11        | 266                        |                             |
|                                         | kobiety             | 64        | 19                                       | 17        | 99                         | 0,18                        |
|                                         | mężczyźni           | 74        | 16                                       | 10        | 219                        |                             |
| Osoby w wieku do 34 lat                 | kobiety             | 71        | 14                                       | 15        | 197                        | □ <sup>b</sup>              |
|                                         | mężczyźni           | 75        | 15                                       | 10        | 342                        |                             |
| Osoby w wieku powyżej 34 lat            | kobiety             | 60        | 23                                       | 17        | 221                        | 0,04                        |
|                                         | mężczyźni           | 68        | 22                                       | 10        | 428                        |                             |
| Wykształcenie nie wyższe niż podstawowe | kobiety             | 52        | 30                                       | 18        | 200                        | 0,08                        |
|                                         | mężczyźni           | 60        | 29                                       | 11        | 421                        |                             |
| Wykształcenie wyższe niż podstawowe     | kobiety             | 77        | 8                                        | 14        | 218                        | 0,09                        |
|                                         | mężczyźni           | 84        | 7                                        | 9         | 350                        |                             |

<sup>a</sup> Suma odsetków nie zawsze wynosi 100, co zostało spowodowane zaokrągleniami procentów lub nieuwzględnieniem w tabeli braku danych.

<sup>b</sup> Zob. tab. 1, przyp. b.

1. Znaczne zmiany na lepsze. 2. Pewne zmiany na lepsze. 3. Nie widzę żadnych zmian. 4. Pewne zmiany na gorsze. 5. Znaczne zmiany na gorsze. 6. Trudno mi powiedzieć”. Dla celów naszej analizy połączyliśmy odpowiedzi 1 i 2, 4 i 5 oraz 3 i 6.

Mężczyźni uzyskują zdecydowanie bardziej pochlebną niż kobiety ocenę przeszłości, przy czym odchylenie dla całej zbiorowości badanych wynosi około 5% (różnice są istotne na poziomie 0,02). Tendencja ta utrzymuje się we wszystkich wyróżnionych grupach z wyjątkiem grup złożonych z samych kobiet. Tak więc najsilniej osoba mężczyzny ankietera przyczynia się do korzystnej oceny przeszłości wtedy, gdy badanymi są mężczyźni. (Różnice pozytywnej i ujemnej oceny przeszłości wśród ogółu mężczyzn osiągają 12% i są istotne na poziomie 0,02.)

Nieco mniejsze odchylenia występują wśród ogółu osób starszych powyżej 34 lat (8%, istotne na poziomie 0,04) oraz w dwu grupach wykształcenia (około 7% i istotne na poziomie 0,08 i 0,09). Najmniejsze i nieistotne różnice odpowiedzi uzyskiwanych przez ankietowanych i ankietarki obserwujemy wśród ogółu osób młodszych.

Duże różnice rozkładów odpowiedzi uzyskiwanych przez ankietarki i ankietowanych obserwujemy zwłaszcza przy odpowiedziach skrajnych, tj. przy ocenie zmian na lepsze i na gorsze. Średnia różnic dla dziewięciu badanych grup w przypadku odpowiedzi mówiącej, że zaszły zmiany na lepsze, wynosi 6,1 punktów procentowych przy zakresie zmienności od -1% do +12%. W ośmiu kategoriach obserwujemy wyższy odsetek dodatnich ocen zmian wypowiadanych do mężczyzn niż do kobiet. Te ostatnie uzyskują nieznaczną przewagę tylko w jednym przypadku. Ujemną ocenę zmian w mieście wypowiadają badani znacznie częściej do kobiet niż do mężczyzn. Średnia różnic dla rozpatrywanych grup wynosi 6,0 punktów procentowych, przy czym zakres zmienności jest w tym przypadku mniejszy niż przy dodatniej ocenie zmian i zawiera się pomiędzy 3% a 9%.

Omówione tendencje potwierdzają hipotezę drugą, która mówi, że mężczyźni uzyskują częściej niż kobiety odpowiedzi oficjalne. Zmiany na lepsze to kierunek dążeń i przedmiot zabiegów władz, przedmiot oczekiwań społeczeństwa. Pozytywna ocena zaszłych zmian jest akceptacją tych dążeń i zabiegów; ocena negatywna jest wyrazem krytyki. Ocenę negatywną częściej spotykamy wśród osób badanych przez kobiety, co daje się

wyjaśnić przyjętym założeniem, że potrafią one stworzyć swobodniejsze warunki rozmowy, w których łatwiej wyzwała się postawa krytyczna. Czy jednak opinie wypowiedane w tych swobodniejszych warunkach są bliższe trwałym odczuciom badanego niż wypowiedane w sytuacji bardziej oficjalnej, to pytanie pozostaje otwarte.

Fakt, że osoba ankietera mężczyzny wywiera wpływ na uzyskiwanie odpowiedzi oficjalnych tylko w przypadku badanych mężczyzn, nasuwa hipotezę, że w sytuacji wywiadu kobiety w mniejszym stopniu niż mężczyźni przyjmują rolę obywatela wygłaszającego opinie zgodne z dominującą linią propagandową, a więc czują się bardziej swobodnie i wypowiadają sądy prywatne.

Omówione wyżej pytanie dotyczyło oceny sytuacji miasta. Poddaliśmy również analizie trzy pytania dotyczące oceny warunków rodziny. W badaniach prowadzonych w małym mieście zadano pytanie: „Czy w ostatnich latach p. warunki życiowe uległy poprawie, pogorszyły się, nie uległy zmianie?” Pytania, które zadano w ankiecie realizowanej w dużym mieście, brzmiały: „Jak by pan(i) oceniał(a) warunki bytowe swojej rodziny?” „Czy myśli pan(i), że warunki życia pana(i) rodziny w X w ciągu najbliższych pięciu lat polepszą się czy pogorszą?” Okazuje się, że odpowiedzi na wymienione pytania nie wykazują różnic zależnych od płci ankietera. Procentowe różnice, niekiedy nawet znaczne, są niesystematyczne, występujące odchylenia nie mają jednego kierunku i są statystycznie nieistotne. Pewne rozbieżności odpowiedzi otrzymywanych przez kobiety i mężczyzn potwierdzają zarysowane wyżej tendencje. Dlatego zasygnalizujemy je krótko, bez przytaczania pełnych danych w tabelach.

Rozkład odpowiedzi na pierwsze z wymienionych pytań potwierdza tendencję do wypowiadania bardziej pozytywnych ocen wobec mężczyzn; jest ona w tym przypadku słabo widoczna: różnice nie przekraczają 5% i nie są statystycznie istotne.

Na pytanie następne, dotyczące oceny warunków bytowych rodziny respondenta, uzyskujemy również bardzo podobny obraz rozkładu odpowiedzi otrzymanych przez ankieterów i ankieterki.

Spotykane różnice wyników nie przekraczają 5%, są nieregularne i niesystematyczne. Jedynie w grupie osób posiadających więcej niż podstawowe wykształcenie różnice ocen sytuacji rodziny są istotne na poziomie 0,05.

Również niewielkie i statystycznie nieistotne różnice rozkładów odpowiedzi otrzymywanych przez kobiety i mężczyzn obserwujemy w przypadku pytania dotyczącego przewidywań zmiany warunków życiowych rodziny (różnice mniejsze niż 5%). Częściej kobiety otrzymują nieco bardziej pesymistyczne przewidywania niż mężczyźni.

Kolejne pytanie zamieszczone w ankiecie realizowanej w małym mieście dotyczyło przewidywań badanych w zakresie zmian warunków życiowych. Brzmi ono: „Czego spodziewa się p. w najbliższych latach?” Odpowiedzi skategoryzowano: „polepszenia warunków życiowych, pogorszenia warunków życiowych, nie oczekuję żadnych poważnych zmian”. Odpowiedzi na to pytanie przedstawia tabela 5.

Bardziej optymistyczne przewidywania na przyszłość wyrażają badani wobec mężczyzn niż wobec kobiet. Te ostatnie częściej uzyskują odpowiedź: „nie oczekuję poważnych zmian”. Tendencja ta utrzymuje się we wszystkich grupach badanych, przy czym małe różnice dostrzegamy wśród respondentów posiadających więcej niż podstawowe wykształcenie oraz w grupie osób w wieku poniżej lat 34. W pozostałych grupach badanych omówiona rozbieżność wyników uzyskanych przez mężczyzn i kobiety zachodzi i wynosi około 8%. Otrzymane różnice nie są wprawdzie statystycznie istotne, niemniej zawsze ten sam ich kierunek podnosi ich wagę. Mężczyźni uzyskują we wszystkich wyodrębnionych grupach wyższy odsetek odpowiedzi mówiących o tym, że badani oczekują polepszenia warunków życiowych. Średnia różnic procentowych dla dziewięciu rozpatrywanych grup wynosi 6,0 punktów procentowych przy zakresie zmienności 1%—9%. Średnia ta jest prawie taka sama jak w przypadku oceny zmian, jakie zaszły w dużym mieście w przeszłości. Ponadto mamy do czynienia w obu przypadkach z tym samym kierunkiem odchylenia, tzn. męż-

czyżni uzyskują więcej ocen pozytywnych przeszłości i bardziej optymistycznych przewidywań na przyszłość.

Tabela 5

Czego spodziewa się pan w najbliższych latach?

Odpowiedzi na pytanie w %

| Kategoria badanych                      | Grupa ankietowanych | Polepszenie warunków życiowych | Pogorszenie warunków życiowych | Nie oczekuję zmian | Ogółem = 100% <sup>a</sup> | Różnice istotne na poziomie |
|-----------------------------------------|---------------------|--------------------------------|--------------------------------|--------------------|----------------------------|-----------------------------|
| Cała zbiorowość                         | kobiety             | 60                             | 6                              | 27                 | 625                        | 0,19                        |
|                                         | mężczyźni           | 67                             | 7                              | 22                 | 348                        |                             |
| Kobiety                                 | kobiety             | 59                             | 6                              | 29                 | 341                        | <input type="checkbox"/> b  |
|                                         | mężczyźni           | 64                             | 7                              | 24                 | 195                        |                             |
| Mężczyźni                               | kobiety             | 62                             | 7                              | 24                 | 284                        | <input type="checkbox"/> b  |
|                                         | mężczyźni           | 70                             | 7                              | 20                 | 153                        |                             |
| Grupa pracowników fizycznych            | kobiety             | 57                             | 6                              | 31                 | 277                        | <input type="checkbox"/> b  |
|                                         | mężczyźni           | 63                             | 7                              | 24                 | 164                        |                             |
|                                         | kobiety             | 58                             | 8                              | 25                 | 209                        | <input type="checkbox"/> b  |
|                                         | mężczyźni           | 67                             | 9                              | 20                 | 122                        |                             |
| Osoby w wieku do 34 lat                 | kobiety             | 75                             | 3                              | 16                 | 232                        | <input type="checkbox"/> b  |
|                                         | mężczyźni           | 77                             | 3                              | 16                 | 144                        |                             |
| Osoby w wieku powyżej 34 lat            | kobiety             | 51                             | 8                              | 33                 | 393                        | 0,18                        |
|                                         | mężczyźni           | 59                             | 10                             | 27                 | 204                        |                             |
| Wykształcenie nie wyższe niż podstawowe | kobiety             | 57                             | 7                              | 29                 | 477                        | 0,14                        |
|                                         | mężczyźni           | 65                             | 8                              | 23                 | 280                        |                             |
| Wykształcenie wyższe niż podstawowe     | kobiety             | 71                             | 5                              | 20                 | 148                        | <input type="checkbox"/> b  |
|                                         | mężczyźni           | 72                             | 3                              | 22                 | 68                         |                             |

<sup>a</sup> Suma odsetków nie równa się 100, ponieważ w tabeli nie uwzględniono braków odpowiedzi.

<sup>b</sup> Zob. tab. 1, przyp. b.

Rozkłady odpowiedzi uzyskane przez kobiety i mężczyzn na pytanie dotyczące przewidywań na przyszłość potwierdzają przyjętą przez nas hipotezę drugą, mówiącą o tym, że mężczyźni częściej uzyskują opinie oficjalne. Pytanie o przyszłość wydobywa nie relacje o faktach, lecz uzewnętrznienie postaw (pe-

symizm — optymizm) i oczekiwań. Na takie odpowiedzi bardziej mogą działać czynniki psychospołeczne i sytuacyjne związane z wywiadem. Istotną rolę może tu odgrywać wpływ oficjalnie optymistycznej ideologii planowania. W szczególności mogło to zachodzić w badanym miasteczku, gdzie w momencie badań znane były ludziom projekty industrializacji regionu w związku z odkryciem złóż węgla brunatnego.

Przejdźmy teraz do analizy odpowiedzi na pytanie znajdujące się w ankiecie realizowanej w małym mieście, a dotyczące oceny pracy zawodowej. Pytanie brzmi: „Jak p. ocenia swoją obecną pracę? Czy jest p. z niej zadowolony, czy nie?” Odpowiedzi skategoryzowano: „zadowolony, nie zadowolony, brak stanowiska”. Wyniki przedstawia tabela 6.

Rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące oceny pracy zawodowej uzyskanych przez kobiety i mężczyzn wykazuje dość duże różnice. Różnice te mają w niektórych przypadkach wysoki poziom istotności. Obserwujemy tu również wyższe niż w tabelach dotychczas omawianych średnie odchylenia procentowych. Zadowolone z pracy wyrażają badani częściej wobec mężczyzn, natomiast wobec kobiet częściej nie wyrażają oceny pracy zawodowej. Różnice dla całej zbiorowości są istotne na poziomie 0,05.

Najbardziej uderzająca w tej tabeli jest różnica, jaką widzimy w ocenach swej pracy u kobiet, gdy rozmawia z nimi ankietka i ankietka (różnica dla ogółu kobiet 14%, istotna na poziomie 0,02). Zwłaszcza interpretacji wymaga wypadek kobiet pracownic fizycznych. Ankietki uzyskiwały od nich o 18% mniej deklaracji zadowolenia i 6% więcej deklaracji niezadowolenia z pracy niż ankietrzy (różnice istotne na poziomie 0,01). Wchodzić tu mógł w grę dodatkowy czynnik specyficzny dla badanego środowiska małomiasteczkowego, w którym panuje tradycyjny wzór kobiety gospodyni domowej, dla której praca zarobkowa z uwagi na dzieci i opiekę nad domem stanowi zło konieczne (a poza tym często stanowi rzeczywiście zadanie ponad siły)<sup>5</sup>.

<sup>5</sup> Z badań przeprowadzonych w 1965 roku w tymże miasteczku wynika, że przeważająca większość mieszkańców uważa, iż kobiety posiadające dzieci nie powinny pracować zarobkowo.

Otóż, rozmawiając z przedstawicielką własnej płci, badane kobiety były skłonniejsze dawać oceny bardziej prywatne i tradycyjne, a więc negatywne, natomiast mężczyźni mogli wzbudzać

Tabela 6

Jak ocenia pan swoją obecną pracę? Czy jest pan z niej zadowolony?

Odpowiedzi na pytanie w %

| Kategoria badanych                      | Grupa ankieterów | Zadowolony | Niezadowolony | Brak stanowiska | Ogółem = 100% | Różnice istotne na poziomie |
|-----------------------------------------|------------------|------------|---------------|-----------------|---------------|-----------------------------|
| Cała zbiorowość                         | kobiety          | 60         | 20            | 20              | 494           | 0,05                        |
|                                         | mężczyźni        | 68         | 19            | 13              | 289           |                             |
| Kobiety                                 | kobiety          | 55         | 19            | 26              | 249           | 0,02                        |
|                                         | mężczyźni        | 69         | 14            | 17              | 147           |                             |
| Mężczyźni                               | kobiety          | 66         | 20            | 14              | 245           | □ <sup>b</sup>              |
|                                         | mężczyźni        | 66         | 25            | 9               | 142           |                             |
| Grupa pracowników fizycznych            | kobiety          | 49         | 20            | 31              | 190           | 0,01                        |
|                                         | mężczyźni        | 67         | 14            | 19              | 119           |                             |
|                                         | kobiety          | 64         | 20            | 16              | 172           | 0,20                        |
|                                         | mężczyźni        | 64         | 26            | 10              | 111           |                             |
| Osoby w wieku do 34 lat                 | kobiety          | 62         | 20            | 18              | 188           | 0,18                        |
|                                         | mężczyźni        | 70         | 20            | 10              | 126           |                             |
| Osoby w wieku powyżej 34 lat            | kobiety          | 59         | 20            | 21              | 306           | □ <sup>b</sup>              |
|                                         | mężczyźni        | 66         | 19            | 15              | 163           |                             |
| Wykształcenie nie wyższe niż podstawowe | kobiety          | 60         | 19            | 21              | 367           | 0,07                        |
|                                         | mężczyźni        | 67         | 20            | 13              | 234           |                             |
| Wykształcenie wyższe niż podstawowe     | kobiety          | 61         | 21            | 18              | 127           | □ <sup>b</sup>              |
|                                         | mężczyźni        | 69         | 18            | 13              | 55            |                             |

<sup>b</sup> Zob. tab. 1, przyp. b.

częściej reakcje werbalne, zgodne z bardziej oficjalnym, a mniej tradycyjnym wzorem kobiety jako równouprawnionej z mężczyzną, a więc mającej również obowiązek utrzymywania rodziny dzięki swej pracy poza domem. Byłby to wypadek potwierdzający naszą hipotezę 2.

W odróżnieniu od kobiet mężczyźni w badanej zbiorowości (ogółem i pracownicy fizyczni) dają dokładnie w takim samym procencie deklaracje zadowolenia z pracy zarówno ankieterom, jak ankieterkom.

Statystycznie nieistotne różnice oceny pracy wobec mężczyzn i kobiet obserwujemy w grupie osób starszych oraz posiadających wykształcenie wyższe niż podstawowe. W pozostałych grupach badanych (osoby w wieku powyżej 34 lat oraz posiadające nie wyższe niż podstawowe wykształcenie) różnice są większe, osiągają 8%, nie wykazują jednak tak wysokiej istotności statystycznej, jak w przypadku odpowiedzi badanych kobiet. Średnia odchylen dla dziewięciu rozpatrywanych grup w przypadku odpowiedzi wyrażającej zadowolenie z pracy zawodowej wynosi 7,7 punktów procentowych, przy czym zakres zmienności wynosi 0—18%.

Dość duży odsetek badanych nie wypowiedział się na temat swojej pracy zawodowej. Charakterystyczne jest, że postawa ta częściej występuje w przypadku osób badanych przez kobiety. Występuje tu dość duża średnia odchylen procentowych (7,3) przy stosunkowo niewielkim zakresie zmienności (5%—12%). Wstrzymywanie się od ocen częściej wobec kobiet jest dość charakterystyczne dla zbiorowości badanej w małym mieście. To samo zjawisko obserwowaliśmy również w przypadku przewidywań na przyszłość (por. tab. 5). W tym środowisku dostrzegamy mniejsze niż w dużym mieście skłonności do wyrażania ocen negatywnych i postaw krytycznych.

Przedstawione wyniki badań nad wpływem płci ankietera na ocenę sytuacji badanego i szerszej grupy, w której uczestniczy, wskazują na wyraźną tendencję do przedstawiania wobec ankieterów mężczyzn lepszego obrazu własnej osoby i własnej sytuacji, bardziej optymistycznych przewidywań, pochlebnych i dodatnich ocen oraz poglądów oficjalnych. Tendencja ta jest stała i w niektórych przypadkach odchylenia rozkładów odpowiedzi uzyskiwanych przez mężczyzn i kobiety są dość znaczne. Ten kierunek odchylen występuje głównie w przypadku oceny sytuacji miasta i oceny pracy zawodowej, w znacznie mniejszym

stopniu występuje w przypadku oceny warunków życiowych własnych i rodziny. Jeżeli przyjąć, że oceny dodatnie i przewidywania optymistyczne są bardziej wyrazem opinii oficjalnych niż oceny krytyczne i pesymistyczne, to potwierdza się hipoteza o większych możliwościach kobiet jako ankieterek w zakresie uzyskiwania opinii prywatnych, bardziej osobistych.

Warto podkreślić, że przedstawione rozbieżności, ich kierunek i wielkość są podobne w badaniach w różnych środowiskach oraz przy użyciu dwu różnych zespołów ankietarów. Fakt ten przemawia za tym, że otrzymane odchylenia dają się wyjaśnić kontrolowaną zmienną, jaką jest płeć ankietera.

### 3. Deklaracje poglądów religijnych

W ankiecie realizowanej w dużym mieście zadano pytanie dotyczące deklaracji poglądów religijnych. „Czy jest pan(i): 1. wierzący(a) i praktykujący(a); 2. wierzący(a), lecz raczej niepraktykujący(a); 3. właściwie niewierzący, przywiązany do tradycji religijnych; 4. niewierzący(a) i niepraktykujący(a)”.

Do naszej analizy połączyliśmy odpowiedzi oznaczone 3 i 4 ze względu na to, że udzielił je niewielki odsetek badanych.

Wybierając to pytanie do analizy wpływu płci ankietera na wyniki badań, założyliśmy, że należy ono do kategorii drażliwych, może zatem wywoływać pewne różnice w uzyskanych przez dwie grupy ankietarów odpowiedziach. Zestawienie wyników uzyskanych przez mężczyzn i kobiety od całej badanej populacji wskazuje, że rozbieżności nie są zbyt duże, wynoszą około 50%, jednak są statystycznie istotne na poziomie 0,04. Wobec kobiet częściej deklaruje się postawę ateistyczną, wobec mężczyzn zaś postawę religijną. Odchylenia wyników uzyskanych przez dwie grupy ankietarów wzrastają w poszczególnych grupach badanych przy zachowaniu tendencji zarysowującej się przy badaniu całej zbiorowości.

Wyniki, jakie przynosi tabela 7, są dość zaskakujące w świetle potocznych obserwacji, a nawet rezultatów wielu badań.

Wiadomo bowiem, że ateizm jest mniej rozpowszechniony wśród kobiet, stąd można by oczekiwać, że w kontakcie z ankietkami

Tabela 7

Czy jest pan wierzący i praktykujący?  
Rozkład odpowiedzi w %

| Kategoria badanych                      | Grupa ankietarów | Wierzący i praktykujący | Wierzący, lecz niepraktykujący | Niewierzący i niepraktykujący | Ogółem = 100% <sup>a</sup> | Różnice istotne na poziomie |
|-----------------------------------------|------------------|-------------------------|--------------------------------|-------------------------------|----------------------------|-----------------------------|
| Cała zbiorowość                         | kobiety          | 56                      | 25                             | 18                            | 417                        | 0,04                        |
|                                         | mężczyźni        | 61                      | 26                             | 13                            | 771                        |                             |
| Kobiety                                 | kobiety          | 68                      | 22                             | 9                             | 244                        | <input type="checkbox"/> b  |
|                                         | mężczyźni        | 71                      | 23                             | 6                             | 419                        |                             |
| Mężczyźni                               | kobiety          | 39                      | 30                             | 30                            | 173                        | 0,03                        |
|                                         | mężczyźni        | 49                      | 30                             | 21                            | 352                        |                             |
| Grupa pracowników firm i innych         | kobiety          | 77                      | 20                             | 2                             | 134                        | <input type="checkbox"/> b  |
|                                         | mężczyźni        | 81                      | 15                             | 3                             | 266                        |                             |
|                                         | kobiety          | 48                      | 32                             | 17                            | 99                         | 0,05                        |
|                                         | mężczyźni        | 63                      | 27                             | 10                            | 219                        |                             |
| Osoby w wieku do 34 lat                 | kobiety          | 53                      | 27                             | 19                            | 197                        | 0,20                        |
|                                         | mężczyźni        | 54                      | 33                             | 13                            | 342                        |                             |
| Osoby w wieku powyżej 34 lat            | kobiety          | 59                      | 23                             | 17                            | 221                        | 0,13                        |
|                                         | mężczyźni        | 67                      | 21                             | 12                            | 428                        |                             |
| Wykształcenie nie wyższe niż podstawowe | kobiety          | 71                      | 23                             | 5                             | 200                        | <input type="checkbox"/> b  |
|                                         | mężczyźni        | 77                      | 18                             | 5                             | 421                        |                             |
| Wykształcenie wyższe niż podstawowe     | kobiety          | 38                      | 30                             | 32                            | 218                        | 0,03                        |
|                                         | mężczyźni        | 41                      | 37                             | 22                            | 350                        |                             |

<sup>a</sup> Suma odsetków nie zawsze równa się 100, ponieważ w tabeli nie uwzględniono braków odpowiedzi.

<sup>b</sup> Zob. tab. 1, przyp. b.

respondenci będą częściej niż w rozmowie z ankietkami wyrażali przekonania religijne<sup>6</sup>. Opisane wyżej zachowania respon-

<sup>6</sup> Przykładowo przytoczymy niektóre źródła mówiące o religijności kobiet i mężczyzn w różnych środowiskach: W. Tomaszewska, *Problemy życia kulturalnego ludności Szczecina na tle struktury społecznej i warunków bytowych OBOP*, Warszawa 1964, s. 54; J. Kuczyński, *Postawy światopoglądowe chłopów*, Warszawa 1961; J. Laloux, *Socjologia religii środowiska wiejskiego* [w:] *Socjologia religii* [praca zbior.], Kraków 1962, s. 89.

dentów dają się wyjaśnić, jeżeli zwrócić głównie uwagę na fakt, że najbardziej uderzającym zjawiskiem w tabeli jest brak istotnych statystycznie różnic pomiędzy odpowiedziami uzyskanymi przez ankietatorów i ankietarki od badanych kobiet przy dość dużych różnicach w przypadku badanych mężczyzn. Wśród ogółu mężczyzn (525) ankietarki uzyskują o 10% mniej deklaracji postawy skrajnie religijnej (wierzący i praktykujący) niż ankietarzy i zarazem o 9% więcej deklaracji skrajnie ateistycznych (niewierzący i niepraktykujący). Jeszcze większe różnice odsetka deklarujących postawy religijne wobec mężczyzn i kobiet obserwujemy w przypadku 318 mężczyzn pracowników fizycznych (o 15% mniej deklaracji postawy skrajnie religijnej i o 7% więcej wypowiedzi skrajnie ateistycznych). Omówiony tu układ różnic procentowych nasuwa dwie hipotezy wyjaśniające; niekoniecznie muszą być one konkurencyjne, gdyż można je odnieść do kilku różnych współdziałających zespołów czynników.

1. Aby wyjaśnić fakt, że płeć ankietera wywołuje zróżnicowanie deklaracji postawy religijnej tylko wśród mężczyzn — przy czym ankietarki uzyskują częściej deklaracje postawy ateistycznej — można by odwołać się do współwystępowania układów czynników wzajemnie się zazębiających. A więc, po pierwsze, jak wiadomo z wszystkich dotychczasowych badań, religijność u kobiet jest silniej ugruntowana niż u mężczyzn, dla których nasze normy obyczajowe są bardziej luźne czy liberalne w zakresie praktyk religijnych lub innych zachowań religijnie nieobojętnych. Jest rzeczą zrozumiałą, że wypowiedzi mężczyzn, wśród których religijność jest mniej ugruntowana, bardziej „koniunkturalna”, w znacznym stopniu ulegają wpływom epizodycznych czynników sytuacji wywiadu; w naszym wypadku czynnikiem tym jest płeć rozmówcy. Kobiety są bardziej stałe w zachowaniach religijnych, nie więc dziwnego, że płeć rozmówcy nie wpływa na ich deklaracje dotyczące religijności. Dodatkowego wyjaśnienia wymaga swoisty kierunek wpływu płci ankietera na deklaracje religijne mężczyzn. Nasuwa się tu interpretacja w kategoriach psychologii życia seksu-

alnego przy jednoczesnym uwzględnieniu naszych norm kulturowych, regulujących tę sferę zachowań. Przypomnijmy, że ankietarkami w naszych badaniach były młode studentki. Można przypuszczać, że kontakt badanego mężczyzny z ankietarką w jakimś stopniu aktywizował — niekoniecznie w sposób uzewewnętrzniany czy w pełni uświadomiony — te motywacje erotyczne, które normalnie wzbudza w mężczyznach młoda kobieta. (W życiu potocznym objawem tego typu mechanizmów są różne formy galanterii mężczyzn wobec młodych kobiet w sytuacjach całkiem przelotnych styczności w pociągu, na ulicy, w urzędach itp.) Nasz wzór kulturowy narzuca mężczyźnie w takich sytuacjach zachowanie demonstrujące gotowość zbliżenia czy też gotowość akcentowania postawy zdobywczej. Rzecz oczywista, że normy i wierzenia religijne są z tym wzorem sprzeczne. W sytuacji wywiadu mężczyzna mógł więc chętniej wobec ankietarki deklarować postawę ateistyczną czy też umiarkowanie religijną.

2. Na tego rodzaju mechanizmy motywacyjne mogły się nakładać czy też występować samoistnie innego rodzaju czynniki psychospołeczne. Jak już stwierdziliśmy we wcześniejszych partiach tego opracowania, niektóre dane potwierdzały hipotezę, że ankietarki łatwiej niż ankietarzy uzyskują opinie i oceny prywatne, bardziej osobiste, a ankietarzy mężczyźni pobudzają częściej do wypowiedzi oficjalnych. Wierzenia i praktyki religijne są dziedziną, w której występuje ściąganie się konformistycznych nakazów i norm zewnętrznych z osobistymi, indywidualnymi poglądami i zachowaniami. Nie chodzi w tym wypadku o oficjalność w takim znaczeniu, jak w przypadku oceny zmian w mieście czy perspektywy rozwojowe regionu itp. Niemniej jednak konflikt między konformizmem społecznym a indywidualnymi dążeniami — choć innego rodzaju — stanowi tu istotny czynnik składowy sytuacji. Przy takiej interpretacji można by więc traktować częstsze deklaracje ateizmu i oziębłości religijnej (wierzący lecz niepraktykujący) dawane ankietarkom jako rezultat faktu, że potrafią one łatwiej uzyskać opinie prywatne czy osobiste w sprawach, co do których istnieje

nacisk skonformizowanych norm społecznych. W takim wypadku stwierdzone w deklaracjach różnice w zależności od płci ankietów byłyby potwierdzeniem hipotezy 2. Jednakże słabą stroną takiej interpretacji jest fakt, że wspomniana różnica rozkładów odpowiedzi uzyskanych przez ankietów i ankietki jest mniejsza, gdy badamy kobiety. Dlatego też bardziej do przyjęcia wydaje się hipoteza odwołująca się do całego kompleksu czynników, a więc do motywacji seksualnych, odmienności stopnia religijności u kobiet i mężczyzn oraz działania swoistego wzoru zachowań mężczyzn wobec kobiet, obowiązującego w naszej kulturze.

Wobec tak silnego zróżnicowania wpływu płci ankietera w zależności od płci badanych rozpatrywanie różnic procentowych dla grup odpowiadających, wyodrębnionych ze względu na inne cechy niż płeć (wiek, wykształcenie), byłoby celowe, gdybyśmy stwierdzili, że proporcje między kobietami i mężczyznami w obrębie tych grup są jednakowe czy bardzo podobne. Obserwujemy bowiem w przypadku analizy badań wśród osób w różnym wieku znacznie mniejsze różnice procentowe oraz mniej istotne statystycznie. Istotność różnic na poziomie 0,03 widzimy tylko w grupie osób posiadających więcej niż podstawowe wykształcenie. Powstaje pytanie, czy różnice te są wywołane zachowaniem osób posiadających takie wykształcenie czy składem tych grup pod względem płci. Okazuje się, że w badanej zbiorowości w grupie osób posiadających więcej niż podstawowe wykształcenie jest 56% mężczyzn, a 41% kobiet. Różnice zatem deklaracji postawy ateistycznej, obserwowane w tej grupie, mogą być wywołane wyższym udziałem mężczyzn, którzy jak widzieliśmy częściej wobec kobiet deklarowali postawy ateistyczne. Warto jednak zwrócić uwagę na różnice, choć niewielkie, wyników uzyskiwanych przez mężczyzn i kobiety od osób w dwu grupach wieku; są one — jak można przypuszczać — wywołane zachowaniem w badaniach poszczególnych kategorii tych osób, ponieważ skład tych grup pod względem płci respondentów jest prawie jednakowy. Wydaje się jednak, że w przypadku badania deklaracji poglądów reli-

gijnych dominującym czynnikiem różnicującym wyniki uzyskane przez ankietów i ankietki jest płeć respondenta, nie zaś jego wiek, wykształcenie czy przynależność społeczno-zawodowa.

#### 4. Zakres informacji uzyskiwanych przez kobiety i mężczyzn

Wychodząc z założenia, że kontakt z ankietem, człowiekiem obcym, ogranicza swobodę zachowań u badanego, że wytwarzają się opory przed wypowiadaniem poglądów, przy czym kobiety mają większe niż mężczyźni możliwości przełamania tych oporów oraz łatwiej im uzyskać prywatne poglądy badanego, postawiliśmy hipotezę, że kobiety uzyskują w badaniach więcej informacji na temat poruszanych spraw.

Do opracowania tego zagadnienia wykorzystano następujące pytania otwarte: 1. „Proszę wymienić trzy zawody (stanowiska), które pana(i) zdaniem zasługują w Polsce na najwyższy szacunek. Dlaczego tak pan(i) sądzi?” Odpowiedzi uzasadniające wybór zawodów pogrupowano w trzy kategorie: a) nie odpowiada na pytanie; b) uzasadnia wybór tylko jednego lub dwu zawodów, bądź uzasadnia wybór trzech zawodów, wymieniając tę samą cechę decydującą o uznaniu; c) uzasadnia wybór każdego zawodu, wymieniając przy tym różne cechy tych zawodów. 2. „Proszę mi powiedzieć, jak się panu wydaje, czy w ciągu ostatnich lat zmieniło się coś w Y?” 3. „Co należałoby przede wszystkim zrobić w X, aby ludziom było łatwiej żyć?” 4. „Co należałoby przede wszystkim zrobić w X, aby ludzie mogli przyjemnie spędzać swój wolny czas?” 5. „Jak pan uważa, czy w życiu całego Y, wszystkich jego mieszkańców, nastąpią w najbliższych latach jakieś zmiany? Jakie zmiany?”

Odpowiedzi na pytania 2—5 pogrupowano w sposób następujący: a) odpowiedzi wymijające, niejasne oraz brak odpowiedzi; b) respondent odpowiadając wymienia tylko jedną sprawę; c) wymienia dwie sprawy; d) wymienia trzy sprawy lub więcej.

Rozkład odpowiedzi uzyskanych przez mężczyzn i kobiety

na pytanie zadane w ankiecie realizowanej w dużym mieście, a dotyczące uzasadnienia wyboru zawodów, wskazuje, że kobiety uzyskują więcej informacji (tabela 8). Obserwujemy przy tym,

Tabela 8

Ilość uzyskanych informacji w odpowiedzi na pytanie dotyczące uzasadnienia wyboru zawodu

Odpowiedzi na pytanie w %

| Kategoria badanych                      | Grupa ankieterów | Nie odpowiada na pytanie | Wymienia jedną cechę w uzasadnieniu | Wymienia co najmniej trzy cechy w uzasadnieniu | Ogółem = 100% | Różnice istotne na poziomie           |
|-----------------------------------------|------------------|--------------------------|-------------------------------------|------------------------------------------------|---------------|---------------------------------------|
| Cała zbiorowość                         | kobiety          | 24                       | 33                                  | 43                                             | 417           | 0,12                                  |
|                                         | mężczyźni        | 28                       | 28                                  | 44                                             | 771           |                                       |
| Kobiety                                 | kobiety          | 25                       | 32                                  | 43                                             | 244           | <input type="checkbox"/> <sup>b</sup> |
|                                         | mężczyźni        | 31                       | 26                                  | 43                                             | 419           |                                       |
| Mężczyźni                               | kobiety          | 21                       | 35                                  | 44                                             | 173           | <input type="checkbox"/> <sup>b</sup> |
|                                         | mężczyźni        | 25                       | 30                                  | 45                                             | 352           |                                       |
| Grupa pracowników fizycznych            | kobiety          | 36                       | 30                                  | 34                                             | 134           | <input type="checkbox"/> <sup>b</sup> |
|                                         | mężczyźni        | 37                       | 25                                  | 38                                             | 266           |                                       |
|                                         | kobiety          | 21                       | 39                                  | 40                                             | 99            | <input type="checkbox"/> <sup>b</sup> |
|                                         | mężczyźni        | 29                       | 31                                  | 40                                             | 219           |                                       |
| Osoby w wieku do 34 lat                 | kobiety          | 21                       | 29                                  | 50                                             | 197           | <input type="checkbox"/> <sup>b</sup> |
|                                         | mężczyźni        | 22                       | 31                                  | 47                                             | 342           |                                       |
| Osoby w wieku powyżej 34 lat            | kobiety          | 26                       | 37                                  | 37                                             | 221           | 0,02                                  |
|                                         | mężczyźni        | 33                       | 26                                  | 41                                             | 428           |                                       |
| Wykształcenie nie wyższe niż podstawowe | kobiety          | 30                       | 33                                  | 37                                             | 200           | 0,05                                  |
|                                         | mężczyźni        | 38                       | 25                                  | 37                                             | 421           |                                       |
| Wykształcenie wyższe niż podstawowe     | kobiety          | 18                       | 33                                  | 49                                             | 218           | <input type="checkbox"/> <sup>b</sup> |
|                                         | mężczyźni        | 17                       | 32                                  | 51                                             | 350           |                                       |

<sup>b</sup> Zob. tab. 1, przyp. b.

że różnice występują tylko w dwu z trzech kategorii odpowiedzi, tj. w przypadku braku odpowiedzi i przy wymienianiu jednej cechy. Największy zakres informacji (co najmniej trzy cechy)

obie grupy ankieterów uzyskują równie często. Tak więc mężczyźni częściej niż kobiety nie otrzymują żadnej odpowiedzi. Największe różnice uzyskanych wyników (8% i 7%) dotyczą takich osób badanych, z którymi trudniej jest rozmawiać głównie z powodu ich niższego wykształcenia lub starszego wieku. Obserwujemy również brak różnicy w odniesieniu do respondentów młodszych lub posiadających więcej niż podstawowe wykształcenie. Kobiety prawdopodobnie łatwiej przełamują trudności i częściej otrzymują odpowiedź. W drugiej kolumnie tabeli 8 („wymieniają jedną cechę”) widzimy, że z wyjątkiem respondentów młodszych, tj. do 34 lat, wyższy odsetek badanych przez kobiety udziela tej odpowiedzi w każdej z 8 kategorii.

Odchylenie wyników dla całej populacji spowodowane płcią ankietera wynosi 5%, lecz jego istotność statystyczna jest niska (0,12). Tendencja ta utrzymuje się jednak we wszystkich grupach badanych, przy czym wzmacnia się wśród osób starszych oraz posiadających niższe wykształcenie (różnice wynoszą tu 8—11% i są istotne na wysokim poziomie — odpowiednio 0,02 i 0,05).

Następne pytanie było zadane w ankiecie realizowanej w małym mieście w następującej formie: „Proszę mi powiedzieć, jak się p. wydaje, czy w ciągu ostatnich lat zmieniło się coś w Y?” Bez przytaczania całej tabeli powiemy tylko, że zakres informacji uzyskanych przez kobiety i mężczyzn potwierdza zarysowaną wyżej tendencję, przy czym w tym przypadku różnice między wynikami uzyskanymi przez dwie grupy ankieterów są mniejsze niż przy pytaniu omówionym wyżej. Kobiety jednak otrzymują więcej informacji, zwłaszcza od badanych mężczyzn (różnice 8%, istotne na poziomie 0,10). Obserwujemy tu również nieznaczną tendencję do uzyskiwania większej ilości informacji od badanych płci przeciwnej. Wiek i wykształcenie badanych nie różnicują zasadniczo odpowiedzi uzyskiwanych przez kobiety i mężczyzn. Mniejsze różnice zakresu informacji uzyskanych w tym wypadku przez dwie grupy ankieterów można tłumaczyć tym, że pytanie zadawano mieszkańcom miasteczka szybko się rozwijającego. Wiedza na poruszony w pytaniu temat

jest ogólnie dostępna, a rozmowa nie wymaga takiej sprawności intelektualnej, jak w przypadku pytania o uzasadnienie prestiżu zawodów (por. tab. 8).

Tabela 9

Co należałoby przede wszystkim zrobić w X, aby ludziom było łatwiej żyć?  
Odpowiedzi na pytanie w %

| Kategoria badanych                  | Grupa ankietowanych | Odpowiedzi wymieniające „nie wiem”, brak danych | Respondent wymienia jedną sprawę | Respondent wymienia dwie sprawy | Respondent wymienia trzy lub więcej spraw | Ogółem = 100% | Różnice istotne na poziomie           |
|-------------------------------------|---------------------|-------------------------------------------------|----------------------------------|---------------------------------|-------------------------------------------|---------------|---------------------------------------|
| Cała zbiorowość                     | kobiety             | 7                                               | 37                               | 36                              | 20                                        | 417           | <input type="checkbox"/> <sup>b</sup> |
|                                     | mężczyźni           | 11                                              | 37                               | 35                              | 17                                        | 771           |                                       |
| Kobiety                             | kobiety             | 7                                               | 36                               | 38                              | 19                                        | 244           | 0,05                                  |
|                                     | mężczyźni           | 12                                              | 40                               | 34                              | 14                                        | 419           |                                       |
| Mężczyźni                           | kobiety             | 7                                               | 37                               | 33                              | 23                                        | 173           | <input type="checkbox"/> <sup>b</sup> |
|                                     | mężczyźni           | 9                                               | 34                               | 36                              | 21                                        | 352           |                                       |
| Grupa pracowników fizycznych        | Kobiety             | 9                                               | 39                               | 36                              | 16                                        | 134           | <input type="checkbox"/> <sup>b</sup> |
|                                     | Mężczyźni           | 14                                              | 40                               | 35                              | 11                                        | 266           |                                       |
|                                     | kobiety             | 7                                               | 42                               | 37                              | 14                                        | 99            |                                       |
|                                     | mężczyźni           | 9                                               | 40                               | 33                              | 18                                        | 219           |                                       |
| Osoby w wieku do 34 lat             | kobiety             | 4                                               | 36                               | 34                              | 26                                        | 197           | 0,05                                  |
|                                     | mężczyźni           | 8                                               | 35                               | 38                              | 19                                        | 342           |                                       |
| Osoby w wieku powyżej 34 lat        | kobiety             | 10                                              | 38                               | 37                              | 15                                        | 221           | <input type="checkbox"/> <sup>b</sup> |
|                                     | mężczyźni           | 13                                              | 39                               | 32                              | 16                                        | 428           |                                       |
| Wykształcenie niższe niż podstawowe | kobiety             | 9                                               | 40                               | 37                              | 14                                        | 200           | <input type="checkbox"/> <sup>b</sup> |
|                                     | mężczyźni           | 13                                              | 43                               | 31                              | 13                                        | 421           |                                       |
| Wykształcenie wyższe niż podstawowe | kobiety             | 5                                               | 33                               | 35                              | 27                                        | 218           | <input type="checkbox"/> <sup>b</sup> |
|                                     | mężczyźni           | 8                                               | 30                               | 40                              | 22                                        | 350           |                                       |

<sup>b</sup> Zob. tab. 1, przyp. b.

Kolejne pytanie, którego wyniki omówimy szczegółowiej, pochodzi z ankiety przeprowadzonej w dużym mieście. Brzmiało ono: „Co należałoby przede wszystkim zrobić w X, aby ludziom było łatwiej żyć?” Rozkłady odpowiedzi przedstawia tabela 9.

Odpowiedzi na pytanie dotyczące propozycji ułatwienia życia

ludziom w mieście rozkładają się podobnie jak odpowiedzi na poprzednie pytania. Obserwujemy tendencję do otrzymywania więcej informacji przez ankietarki, zwłaszcza od badanych kobiet, które znacznie częściej udzielają mężczyznom odpowiedzi nieprecyzyjnych i wymijających (różnice 5%, istotne na poziomie 0,05). Rozkład odpowiedzi uzyskiwanych przez ankietarki i ankietowanych od poszczególnych grup wyodrębnionych według wieku i wykształcenia potwierdza omówioną tendencję, przy czym największe różnice istotne na poziomie 0,05 widzimy w grupie osób w wieku do 34 lat; różnice te występują najsilniej w kategorii „trzy lub więcej spraw”, a słabiej przy braku odpowiedzi i odpowiedziach wymijających. W pozostałych grupach różnice rozkładów odpowiedzi są nieistotne. Warto podkreślić widoczną w tabeli tendencję do otrzymywania przez kobiety większej ilości informacji od osób, z którymi jest trudniej rozmawiać, mianowicie od badanych kobiet i osób mniej wykształconych. W tych przypadkach ankietarki częściej nie otrzymują odpowiedzi lub otrzymują odpowiedź wymieniającą jeden postulat, ankietowane zaś — częściej odpowiedzi zawierające dwie lub więcej propozycji ułatwienia ludziom życia w mieście. Warto podkreślić, że odpowiedzi zawierające jedną propozycję ułatwienia ludziom życia w mieście przyjmują we wszystkich wyodrębnionych kategoriach najbardziej jednolity rozkład wśród badanych przez kobiety i mężczyzn. Większe różnice obserwujemy w przypadku odpowiedzi wymijających i braku odpowiedzi (średnie odchylenie dla dziewięciu grup wynosi 3,6 punktów procentowych, przy zakresie zmienności 2%—5%, przy czym kierunek odchylenia jest ten sam we wszystkich wyodrębnionych kategoriach). W przypadkach, gdy badani wymieniają w odpowiedzi dwa postulaty lub więcej, kobiety otrzymują więcej informacji w większości rozpatrywanych grup.

Następne pytanie dotyczyło propozycji uatrakcyjnienia zajęć mieszkańców dużego miasta w czasie wolnym. Również odpowiadając na to pytanie, badani więcej propozycji wysuwają wobec kobiet niż wobec mężczyzn. W tym przypadku różnice zakresu uzyskiwanych informacji, zgodne z badaną tu hipotezą,

występują w kategorii zawierającej najwięcej informacji, tzn. wtedy, gdy badani wysuwają trzy lub więcej postulatów. Odchylenia występują w odpowiedziach kobiet (różnica 7%, istotna na poziomie 0,03), ludzi młodych, do 34 lat (różnica 8%, istotna na poziomie 0,1), oraz osób posiadających więcej niż podstawowe wykształcenie (różnica 8%, istotna na poziomie 0,07). W pozostałych grupach badanych różnice są mniejsze i nieistotne statystycznie.

Ostatnie pytanie dotyczyło przewidywania na przyszłość zmian w małym mieście. Wyniki przedstawia tabela 10.

Rozkład odpowiedzi na pytanie jest tym razem sprzeczny z wysuniętą hipotezą, gdyż więcej informacji uzyskują zawsze mężczyźni niż kobiety (dla całej zbiorowości różnice istotne na poziomie 0,04). Tendencja ta utrzymuje się we wszystkich grupach badanych, przy czym szczególnie silnie występuje wśród osób z wykształceniem wyższym niż podstawowe (różnice istotne na poziomie 0,02) oraz osób w wieku do 34 lat (różnice istotne na poziomie 0,03). Wymienione grupy badanych udzielają znacznie częściej (odpowiednio o 20% i 13%) mężczyznom niż kobietom odpowiedzi zawierające przewidywanie zmian w przyszłości w zakresie trzech lub więcej spraw. Zakres informacji uzyskiwanych przez mężczyzn i kobiety na ostatnie pytanie jest najbardziej zróżnicowany, przy czym obserwujemy większe rozbieżności niż przy poprzednio omawianych pytaniach.

Formułując swoje oczekiwania na przyszłość, badani najczęściej wymieniali dwie sprawy: budowę elektrowni i kopalni odkrywkowej. Warto zaznaczyć, że właśnie przewidywany rozwój miasta miał nastąpić w związku z tymi inwestycjami. Wiedza o tych zmianach była najpowszechniejsza w całej badanej populacji i jej wydobyć nie wymagało szczególnego trudu ze strony ankietera, a więc jego osoba nie odgrywała większej roli<sup>7</sup>. W tym też przypadku odchylenia procentowe

<sup>7</sup> Na 1005 osób badanych w małym mieście 790 w odpowiedzi na pytanie o zmiany w przyszłości wymienia budowę kopalni lub elektrowni. Fakt ten przemawia za powszechnością wiedzy na temat inwestycji planowanych w danej miejscowości.

Tabela 10

Jak pan uważa, czy w życiu całego miasta, wszystkich jego mieszkańców, nastąpią w najbliższych latach jakieś zmiany?

Odpowiedzi na pytanie w %

| Kategoria badanych                      | Grupa ankieterów | Odpowiedzi niejasne, wymieniające lub respondent wymienia jedną sprawę <sup>a</sup> | Respondent odpowiadając wymienia dwie sprawy | Respondent wymienia trzy lub więcej spraw | Ogółem = 100% | Różnice istotne na poziomie           |
|-----------------------------------------|------------------|-------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------|-------------------------------------------|---------------|---------------------------------------|
| Cała zbiorowość                         | kobiety          | 34                                                                                  | 46                                           | 20                                        | 625           | 0,04                                  |
|                                         | mężczyźni        | 29                                                                                  | 44                                           | 27                                        | 348           |                                       |
| Kobiety                                 | kobiety          | 39                                                                                  | 42                                           | 19                                        | 341           | 0,14                                  |
|                                         | mężczyźni        | 31                                                                                  | 44                                           | 25                                        | 195           |                                       |
| Mężczyźni                               | kobiety          | 27                                                                                  | 52                                           | 21                                        | 284           | 0,14                                  |
|                                         | mężczyźni        | 26                                                                                  | 45                                           | 29                                        | 153           |                                       |
| Grupa                                   | kobiety          | 43                                                                                  | 40                                           | 17                                        | 277           | 0,20                                  |
| pracowników fi-                         | mężczyźni        | 35                                                                                  | 44                                           | 21                                        | 164           |                                       |
| zycznych                                | kobiety          | 33                                                                                  | 47                                           | 20                                        | 209           | <input type="checkbox"/> <sup>b</sup> |
|                                         | mężczyźni        | 30                                                                                  | 45                                           | 25                                        | 122           |                                       |
| Osoby w wieku do 34 lat                 | kobiety          | 23                                                                                  | 52                                           | 25                                        | 232           | 0,03                                  |
|                                         | mężczyźni        | 19                                                                                  | 44                                           | 37                                        | 144           |                                       |
| Osoby w wieku powyżej 34 lat            | kobiety          | 40                                                                                  | 43                                           | 17                                        | 393           | <input type="checkbox"/> <sup>b</sup> |
|                                         | mężczyźni        | 36                                                                                  | 45                                           | 19                                        | 204           |                                       |
| Wykształcenie nie wyższe niż podstawowe | kobiety          | 39                                                                                  | 43                                           | 18                                        | 477           | <input type="checkbox"/> <sup>b</sup> |
|                                         | mężczyźni        | 33                                                                                  | 45                                           | 22                                        | 280           |                                       |
| Wykształcenie wyższe niż podstawowe     | kobiety          | 16                                                                                  | 57                                           | 27                                        | 148           | 0,02                                  |
|                                         | mężczyźni        | 10                                                                                  | 43                                           | 47                                        | 68            |                                       |

<sup>a</sup> Odpowiedzi niejasne połączono w jedną kategorię z odpowiedziami, w których respondent wymieniał tylko jedną sprawę. Kierunek różnic w tych dwu przypadkach był analogiczny, a poza tym procent odpowiedzi niejasnych czy braku odpowiedzi był znikomy.

<sup>b</sup> Zob. tab. 1, przyp. b.

w rozpatrywanych grupach są najmniejsze i kierunek ich jest niejednakowy. Większe rozbieżności odpowiedzi uzyskanych przez kobiety i mężczyzn oraz ten sam kierunek odchylenia obserwujemy wtedy, gdy badani dawali odpowiedzi wymijające lub wymieniali tylko jedną sprawę, oraz tam, gdzie wymieniali więcej niż dwie sprawy. W tym ostatnim przypadku respondenci prawdopodobnie wychodzili poza wymienione dwa główne przejawy oczekiwanych zmian.

Zmianę zachowań respondentów przy odpowiadaniu na pytanie o przewidywane w przyszłości zmiany w stosunku do ich zachowań przy odpowiedziach na inne pytania należy chyba tłumaczyć charakterem tego pytania. Poprzednie pytania z tej grupy zmuszały respondenta bądź do wysiłku przy relacji o faktach, bądź do wysuwania propozycji. Natomiast to pytanie dotyczyło przewidywań na przyszłość. Zmiany w przyszłości to z reguły zmiany na lepsze; należy zatem przypuszczać, że zagrał tu rolę oficjalny optymizm, tak często przejawiany przez badanych wobec mężczyzn. Optymizm ten wyzwolił w badanych chęć i możliwość wskazania większej ilości przejawów zmian w przyszłości, zwłaszcza wśród osób mających większą swobodę w kontaktach z ankierem (osoby młodsze i posiadające więcej niż podstawowe wykształcenie). Optymizm ten jest zresztą uzasadniony szybkimi przemianami i rozwojem miasta.

Poza tym można by chyba zaryzykować jeszcze dodatkową interpretację: Sprawy przyszłych zmian ekonomicznych i technicznych w mieście i regionie to domena działalności komunalnej czy administracyjnej, a więc planów państwowych, polityki ekonomicznej itd. Jest to dziedzina spraw publicznych, stanowiąca sferę aktywności mężczyzn. Osoba ankiera mężczyzny mogła więc bardziej pobudzać do szerszych wynurzeń na taki temat niż osoba ankierki. Hipoteza ta oczywiście nie jest empirycznie sprawdzona. Chcielibyśmy jednak zaprezentować możliwie szeroki wachlarz interpretacji, a ich empiryczna weryfikacja lub falsyfikacja jest sprawą dalszych badań.

Wydaje się jednak, że otrzymywanie większej ilości informacji przez mężczyzn w odpowiedziach na ostatnio omówione

pytanie nie obala definitywnie naszej hipotezy, mówiącej o uzyskiwaniu większego zakresu informacji przez kobiety, lecz tylko ogranicza jej zastosowanie do przypadków pytań wymagających większej sprawności intelektualnej i dotyczących tematów nie stanowiących wyraźnie sfery życia ekonomicznego czy politycznego.

### 5. Zakończenie

Przedstawiona wyżej analiza wpływu płci ankiera na wyniki badań nie wykazuje jakichś zasadniczych rozbieżności między rozkładem odpowiedzi uzyskiwanych przez kobiety i mężczyzn. Rozbieżności te są małe, zwłaszcza gdy brać pod uwagę wartości marginesów, tzn. rozkład odpowiedzi otrzymywanych od całej populacji przez dwie grupy ankierów. Odchylenia te jednak w pewnych przypadkach wzrastają przy uwzględnieniu podziału badanych według płci, wieku i wykształcenia. Ta obserwacja ma pewne znaczenie dla analizy związku uzyskiwanych w badaniach wyników z poszczególnymi cechami badanych.

Wydaje się, że przedstawiona analiza wskazuje pewne tendencje potwierdzające sformułowane we wstępie hipotezy. Ankierzy mężczyźni uzyskują częściej niż kobiety lepszy obraz osoby badanego lub jego sytuacji. Wobec mężczyzn częściej wyraża się opinie oficjalne, aprobowane w społeczeństwie, oraz postawy optymistyczne. Ankierzy kobiety łatwiej przełamują opory badanych wynikające z faktu zetknięcia się z osobą obcą, uzyskują częściej opinie prywatne oraz przy pytaniach wymagających większej swobody ze strony respondenta uzyskują więcej informacji. Analiza potwierdza hipotezę o przedstawianiu lepszego obrazu własnego ankierowi płci przeciwnej. Zarysowujące się tendencje, potwierdzające takie przypuszczenie, są jednak w niektórych przypadkach słabo widoczne.

Odchylenia wyników uzyskiwanych przez mężczyzn i kobiety są różne zależnie od badanych zagadnień. I tak, ogólnie biorąc, rozkład odpowiedzi na pytania dotyczące spraw kulturalnych wskazuje najmniejsze rozbieżności. Również małe odchylenia

obserwujemy w przypadku pytań o sytuację rodziny. Nieco większe różnice występują przy pytaniach dotyczących szerszej grupy, w której uczestniczy badany, w naszym przypadku — miasta. Znaczne rozbieżności obserwujemy w pytaniach dotyczących deklaracji poglądów ideologicznych (w naszym przypadku chodziło o poglądy religijne). Ogólnie biorąc, mniejsze rozbieżności dostrzegamy tam, gdzie pytanie jest bardziej konkretnie i precyzyjnie sformułowane oraz dotyczy faktów, niż w przypadku pytań dotyczących opinii, przewidywań i deklaracji. Kiedy zachodzenie pewnych faktów ma znaczenie prestiżowe lub jest przez badanego w jakiś sposób oceniane, a pytanie sformułowane zbyt ogólnie, występują również odchylenia w zakresie odpowiedzi uzyskiwanych przez dwie rozpatrywane grupy ankierów.

Zaobserwowane różnice są niekiedy niewielkie i nie wykazują wysokiej istotności statystycznej. Wydaje się jednak, że ich znaczenie wzrasta, jeżeli wziąć pod uwagę fakt, iż tendencja występowania różnic jest stała przy wprowadzeniu do analizy ujednoliconych grup badanych (pod względem środowiska lokalnego, płci, zawodu, wieku i wykształcenia). Ilość niekontrolowanych innych cech, które mogą wtedy powodować zróżnicowanie zachowań badanych, jest w takim przypadku bardziej ograniczona, a prawdopodobieństwo, że różnice są wywołane kontrolowaną zmienną (w naszym przypadku płcią ankiera), wzrasta.

Do naszej analizy wykorzystaliśmy badania nie zawierające w zasadzie pytań skrajnie drażliwych. Mimo to obserwujemy niekiedy znaczne różnice wyników uzyskiwanych przez kobiety i mężczyzn. Nie ulega wątpliwości, że dla wyników badań nie jest obojętny skład zespołu ankierów pod względem płci. Dalsze badania tego problemu są więc przydatne dla doskonalenia technik badawczych. Wydaje się jednak, że bardzo istotną sprawą jest podjęcie badań nad innymi uwarunkowaniami zachowań badanych, takich jak sytuacja, w której odbyła się rozmowa, nastawienie i stosunek ankiera wobec badanych, przygotowanie ankierów do badań oraz ich kwalifikacje itd.

Przedstawione opracowanie zostało podjęte w celu pokazania rezultatów zastosowania określonej techniki zbierania materiałów do badań. Jest to wstępny opis zaobserwowanych zjawisk zaopatrzone w próby hipotetycznych interpretacji. Aby wyjaśnić różnice odpowiedzi uzyskiwanych przez ankierki i ankierów, należałoby sięgnąć do wzorów kulturowych warunkujących zachowania i role społeczne przedstawicieli dwu płci. Płeć jest cechą, na podstawie której przypisuje się ludziom pewne role we wszystkich społeczeństwach i kulturach. Role te są mniej lub bardziej zróżnicowane. Wydaje się, że egalitaryzm w tym zakresie ujednolica oczekiwania i zachowania wobec mężczyzn i kobiet. Tam, gdzie kobiety i mężczyźni częściej funkcjonują w rolach specyficznych i odmiennych, różnice zachowań wobec ankierów tych dwu grup będą większe. Im więcej jest ról wspólnych w danym społeczeństwie, tym bardziej zachowania będą jednolite.

Dane zaprezentowane w niniejszym opracowaniu lub zebrane w ten sposób, przez analizy wtórne mogą służyć jako materiał merytoryczny do badań problemów osobowości przedstawicieli obu płci oraz do badań kulturowo-porównawczych, dotyczących funkcjonowania kobiet i mężczyzn w rolach przypisywanych im przez różne społeczności.

W analizach wpływu ankiera na uzyskiwane wyniki można wyodrębnić różne jego cechy (płeć, wiek, zawód, wykształcenie, pochodzenie etniczne itd.). Wydaje się, że takie wtórnie opracowane dane mogą być również poddane interpretacji merytorycznej w badaniach zróżnicowania społecznego. Takie materiały mogą być pomocne w odpowiedzi na pytanie, jakie cechy różnicują bardziej lub mniej określone społeczeństwo. W powyższych uwagach sygnalizujemy tylko możliwości wykorzystania materiałów — zbieranych dla określonych celów przez badaczy innych specjalności — przy zastosowaniu analiz wtórnych.